

Kondorosi Ferenc¹: A klímaváltozás emberi jogi aspektusai

Debreceni Jogi Műhely, 2012. évi (IX. évfolyam) 4. szám (2012. október) 39-46.

A klímaváltozás összetett jelenségének sajátossága, hogy az emberi jogokra gyakorolt negatív (és esetenként pozitív) hatásai térben és időben egyenlőtlenül oszlanak el, ráadásul többnyire kiszámíthatatlanok és esetlegesek. A klímaváltozás nem egyformán érint minden ökoszisztémát, és az ezekre épülő emberi társadalmak sebezhetősége is meglehetősen különböző. Így a környezeti változások különbözőképpen hatnak a mezőgazdaságból élőkre vagy a városokban élőkre; a szegénységgel küzdő embereket nagyobb mértékben sújtják, mint a biztosítással és az alkalmazkodáshoz szükséges pénzeszközökkel rendelkező gazdagabb embereket. A klímaváltozás jövőbeli hatásai (azok jellege és mértéke) attól is függnék, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés milyen irányba halad, milyen gyorsan és milyen határozott intézkedések születnek az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére.²

A klímaváltozás elsődleges emberi jogi hatása, hogy tovább növeli az egyenlőtlenségeket mind a jelen nemzedékek között (a különböző nemzetek és társadalmi csoportok között), mind a jövő generációk tekintetében. Míg egyes területeken bizonyos társadalmi csoportok a szén-dioxid kibocsátással járó tevékenység előnyei mellett esetleg a klímaváltozásnak is (átmenetileg) pozitív hatásait élvezhetik (így a kevésbé hideg tél előnyeit, vagy egyes mezőgazdasági ágazatokban – amíg a felmelegedés nem halad meg egy meghatározott szintet – jobb termésátlagokat),³ addig ugyanezen területeken más társadalmi csoportok, vagy a más területeken élő emberek a negatív hatásoktól szenvednek. Általánosan elismert összefüggés, hogy a szegényebb rétegeket és országokat nagyobb mértékben sújtják a globális felmelegedés következményei, tovább növekszik a szegénység, így a társadalmi szakadék egyre mélyül. A jövő nemzedékek tekintetében pedig a klímaváltozás az életminőségen túl magának az emberi életnek a fennmaradási esélyét veszélyezteti. Egész népek és kultúrák eltűnésével kell számolni: különösen az őslakos népek jogait veszélyezteti az élőhelyeik megszűnése (pl. a tengerszint emelkedése miatt) vagy az ökoszisztéma olyan mértékű megváltozása, ami lehetetlenné teszi hagyományos életmódjuk folytatását (mint a sarkkörön túli felmelegedés teszi a kanadai eszkimó lakosság [inuitok] megélhetését jelentő vadászattal).

A klímaváltozás emberi jogokat érintő legkézenfekvőbb, leglátványosabb (közvetlen) hatásai egyrészt a természeti katasztrófák által az élethez és a testi épséghez való jog veszélyeztetésében, másrészt az emberi élet fenntartásához szükséges alapvető természeti kincsek lerombolása vagy veszélyeztetése által a vízhez, élelemhez és egészséghez való jog veszélyeztetésében jelentkeznek. Míg a Föld egyes térségeiben a tengerszint-emelkedés és az áradások veszélyeztetik az emberi élőhelyeket, és az emberi életet, addig más területeken (vagy az áradással, extrém esőzéssel sújtott térségekben időszakosan) az aszálykárokkal, az ivóvízbázis csökkenésével, kimerülésével kell szembenézni, és mindenütt a vízminőség romlásával kell számolni. A mezőgazdaság élelmiszer-termelő képessége csökken (nagyobb hőmérséklet emelkedés esetén a mérsékelt éghajlati övezetben is), ami az éhínség veszélyét vetíti előre, különösen a szegényebb országokban, ahol már ma is jellemző az alultápláltság. A rendelkezésre álló élelmiszer mennyiségének csökkenése (romló minőség mellett is) mindenképpen együtt jár az élelmiszer-árak növekedésével, ami a gazdagabb

országokban is aránytalanul sújtja a lakosság szegényebb rétegeit (közvetve pedig fokozza a szociális ellátórendszerek terhelését), és növeli az alultápláltságtól szenvedők számát.

Az egészséghez való jog érvényesülésében meghatározó szerepe van a biztonságos ivóvíznek és a megfelelő ételemnek, ezek hiányában nyilvánvalóan az egészséghez való jog is veszélyeztetett. Az ivóvíz minőségi romlása a víz útján terjedő betegségek gyakoriságát növeli, az alultápláltság pedig különösen a gyermekek testi és szellemi fejlődését veszélyezteti, és a felnőttek körében is csökkent aktivitást eredményez. A megnövekedett hőség (amit sokszor a légszennyezettség és a magas páratartalom is tetézt) főként a városlakókat érinti, főként az időseket, betegeket, és azokat, akiknek nincs légkondicionálójuk. 2003-ban Európában a becslések szerint 22-35 ezer ember halt meg a nyári hőség következtében. Az átlaghőmérséklet emelkedésével a trópusi rovarok által terjesztett fertőző betegségek (mint a malária) is északabbra húzódnak. Már ma is évente 150 ezer halálesetet és 5 millió megbetegedést tulajdonítanak a globális felmelegedésnek a malária és egyéb betegségek terjedésére gyakorolt hatásának (főként a szegényebb országokban). A gazdagabb országokban a közvetlen egészségügyi károk az anyagi ráfordítások növelésével (védőoltásokra fordított kiadásokkal) megelőzhetők vagy mérsékelhetők. Itt említhető, hogy – amint már Magyarországon is megtapasztalhattuk – az enyhébb telek következtében könnyen áttelelnek és elszaporodnak – a mezőgazdasági kártevők mellett – az olyan, különböző betegségeket terjesztő élősködők, mint a kullancsok, amelyek korábban kevésbé voltak jellemzőek az adott területen. Olaszországban 2007 nyarán a tigrisszúnyogok terjesztették trópusi betegséget.

Az extrém időjárási helyzetek természeti csapásokat eredményeznek (áradás, földcsuszamlás, stb.), amelyek emberéleteket követelhetnek, és nemcsak a túlélők testi épségét veszélyeztetik, hanem a katasztrófa élményének és a kitelepítésnek a mentális egészségügyi következményeivel is számolni kell. A hőség okozta és a fertőző betegségek mellett az egészségügyi ellátórendszernek fel kell készülnie a légúti és (az erősödő UV sugárzásnak köszönhető) bőrbetegségek gyakoriságának növekedésére is.

Az egészségügyi ellátórendszeren túl egyéb társadalmi alrendszerek működésére is hatással lehet a természeti katasztrófák következtében lakóhelyükről elmenekülő áradata. Az ökológiai vagy környezeti menekültek (akikre a jelenlegi nemzetközi jogi szabályok értelmében nem terjed ki a menekültek fogalma és jogállása) számát 2050-re 150 millióra, az akkori várható népesség 1,5 %-ára becsülik. Ez a jelenség csatlakoztatja leglátványosabban vissza a klímaváltozás tipikusan szegényebb országokban és régiókban ható következményeit a klímaváltozás előidézésében nagyobb szerepet játszó fejlettebb országokba. A migrációs hullámok a fogadó országokban társadalmi feszültségeket okoznak a jóléti ellátórendszerekre gyakorolt nyomással és az egyre gyakoribb rasszista és idegengyűlölő megnyilvánulásokkal.

A klímaváltozás hatásai következtében előforduló természeti katasztrófák, például az áradások vagy a nagy erejű szélviharok hatalmas anyagi károkat okoznak (pl. a lakóházakban), és ezáltal veszélyeztetik a tulajdonhoz való jog élvezetét, valamint a lakhatáshoz való jog érvényesülését is. A mezőgazdasági földterületek mint tulajdonsárgyak is veszélybe kerülhetnek, és ez megfosztja az érintetteket a megélhetési forrásuktól (illetve másokat is az ételhez való jog kielégítésének forrásaitól).

A klímaváltozás a gazdasági növekedésre is negatív hatással lehet: a mezőgazdasági megélhetésüket elvesztők munkanélkülivé válása és a szegénység növekedése a gazdasági és szociális jogok megsértéséhez vezet, illetve a szociális ellátórendszerek

túlterhelését, a szegénység kezelése érdekében az állami jóléti kiadások növelésének szükségességét vetíti előre. Az állami költségvetési kiadások növelését igényli a katasztrófavédelem megerősítése, az árvizek elleni védekezés és egyéb megelőző-alkalmazkodó intézkedések megtétele is. A növekvő költségvetési kiadások fedezéséhez szükséges állami elvonások, továbbá a szélsőséges időjárási események következtében a gazdasági szféra szereplői által elszenvedett károk visszafogják a gazdasági növekedést, ami a gazdaság és az emberi jogok bonyolult összefüggés-rendszerében (a fentebb kifejtettek szerint) az emberi jogok széles skálájának megsértéséhez vezethet.

Nemcsak a klímaváltozás hatásai veszélyeztetik az emberi jogok élvezetét, de a probléma kezeléséhez szükséges alkalmazkodási és csökkentési intézkedéseknek is lehetnek az emberi jogokat hátrányosan érintő hatásai (mint pl. a bioüzemanyag-termelésnek az élelmiszer-termelésre és így az élelemhez való jogra gyakorolt hatása, vagy a veszélyeztetett területekről történő kitelepítések hatásai). Bár a klímaváltozás fizikai hatásai önmagukban nem tekinthetők emberi jogi jogsértéseknek, mert a jogi felelősség szabályai szerint nehezen lenne megállapítható egy konkrét felelős (például egy áradás során életüket veszített személyek hozzátartozói nem perelhetik sikerrel a nagy mennyiségű szén-dioxidot kibocsátó államokat), a klímaváltozás hatásainak csökkentését és az alkalmazkodást célzó intézkedések körében mégis fontos az emberi jogi szemlélet alkalmazása. Erre mutat rá az ENSZ emberi jogi főbiztosának a klímaváltozás és az emberi jogok kapcsolatáról szóló jelentése is.⁴

A klímaváltozás többször említett jellemzője, hogy növeli az egyenlőtlenségeket, a hasznok és a terhek egyenlőtlenül oszlanak el a klímaváltozást okozó (fokozó) gázokat kibocsátók és a klímaváltozás következményeit elszenvedők között. Ezen felismerés nyomán a méltányosság és igazságosság elvei alapján vetették fel először a fejlettebb országok (a fő kibocsátók) felelősségét a fejlődő országokkal szemben. Ma már nemzetközi szinten egyre inkább előtérbe kerül a klímaváltozás emberi jogi alapú megközelítése.⁵

Az osztó igazságosság elve alapján a környezeti veszélyek és ártalmak, valamint a befektetések előnyeinek egyenlő (diszkrimináció-mentes) elosztását hirdetve bontakozott ki az Amerikai Egyesült Államokban az 1980-as években az „Environmental Justice” mozgalom. A hagyományos környezetvédelmi kérdéseket társadalmi kontextusba helyezték, és rámutattak a környezetszennyezésnek az egyes társadalmi csoportokat aránytalanul nagyobb mértékben sújtó hatásaira, hangsúlyozva a faji és nemi alapú megkülönböztetést. Olyan jogok elismerésének szükségességét fogalmazták meg, mint a tiszta levegőhöz, földhöz, vízhez és élelemhez való alapvető jogok; környezeti információhoz való jog és részvételi jog a döntéshozatali folyamatokban; a dolgozók joga egészséges és biztonságos munkakörülményekhez anélkül, hogy választaniuk kellene a veszélyes megélhetés és a munkanélküliség között; a környezeti ártalmak áldozatainak teljes körű kártérítéshez és minőségi egészségügyi ellátáshoz való joga. A mozgalom szorgalmazta a jelen és jövő nemzedékek érdekében a fogyasztói szokások megváltoztatását, valamint az iskolai oktatásban a társadalmi és környezeti kérdések hangsúlyozását.

Ezzel párhuzamosan került előtérbe nemzetközi szinten a fenntartható fejlődés fogalma, amely fokozottan ráirányította a figyelmet a környezetvédelmi kérdésekre, azok gazdasági és társadalmi összefüggéseit is figyelembe véve. A fenntartható fejlődés emberi jogi megközelítése alapján a globális civil mozgalmak a környezeti emberi jogok elismerését javasolták a nemzetközi közösség számára. Ilyen jogok: az egészséges környezethez való jog (mint anyagi jog), amely magában foglalja az életet és az egészséget veszélyeztető ártalmaktól mentes környezethez való jogot, a

környezetromboló és -szennyező tevékenységek elleni védelmet, a tiszta vízhez való jogot; valamint a környezetért cselekvéshez való jog (mint eljárási jog), amely a környezetet érintő döntéshozatalban való részvételhez, az ehhez szükséges tájékoztatáshoz való jogot, valamint a bírósághoz fordulás (közérdekű igényérvényesítés) jogát foglalja magában. Mindezek a jogok természetesen – az emberi jogok interdependenciája, kölcsönös összefüggése következtében – szoros kapcsolatban állnak a hatályos nemzetközi szerződésekben már elismert polgári és politikai, illetve gazdasági, szociális és kulturális jogokkal, mint az élethez, egészséghez való jog, egyesülési jog, véleménynyilvánítás szabadsága, tisztességes eljáráshoz való jog, stb. Megfogalmazódott továbbá a környezeti biztonsághoz való jog elismerésének igénye, valamint az áldozatok kártalanításhoz való jog.

Az osztó igazságosság elmélete (amelyre az ENSZ 1992. évi klímaváltozási keretegyezménye is épült) az emberek (államok) közötti egyenlőtlenségek kiegyenlítésére, a javak és jogok arányos elosztására törekszik, míg az emberi méltóságra épülő igazságosság elmélete bizonyos életkörülmények abszolút szükségességéből indul ki, amelyet mindenki számára biztosítani kell. Az emberi méltóság biztosítását szolgálják az emberi jogok. A klímaváltozás emberi jogi megközelítésének előnye, hogy a jogosultságok kötelezettségeket keletkeztetnek. Az alanyi jogi alapú megközelítés szervesen illeszkedik az európai (nyugati) jogi kultúrába, amely nagy hangsúlyt helyez az egyéni jogérvényesítésre, az igények bíróság előtti érvényesíthetőségére. Ebben a megközelítésben a környezetvédelem, a szén-dioxid kibocsátás csökkentése, valamint a klímaváltozás által okozott károk enyhítése nem kegy vagy jótékonyság kérdése, hanem az államok kötelezettsége. Amy Sinden az emberi jogi megközelítés szükségességét abból vezeti le, hogy az emberi jogok a társadalomban jelentkező hatalmi egyenlőtlenségek megszüntetését szolgálják, amely egyenlőtlenségek torzítják a politikai döntéshozatalt (ld. a klímaváltozást meggátolni szándékozó korlátozások esetén veszteségeket szenvedő vállalati érdekek, a szén- és olajkitermelő, valamint az autógyártó ágazat elsöprő hatalmát és befolyását szemben például a klímaváltozás fejlődő világban élő vesztesei politikai képviseletének hiányával a probléma megoldásában kulcsszereppel bíró fejlett országokban). Mivel emberi jogi tradíciónk alapvetően a hatalmi egyenlőtlenség miatti aggodalomban gyökerezik, a klímaváltozással kapcsolatos állítások emberi jogi terminusokban való megfogalmazása ráirányíthatja a figyelmet a klímaváltozást gátló szabályozások vesztesei, illetve nyertesei közötti hatalmi kiegyensúlyozatlanságból fakadó politikai válságra, és megakadályozhatja, hogy a klímaváltozás problémáját a nagyvállalati lobbik pusztán a fogyasztók hibás egyéni piaci igényei következményeként tüntessék fel és ezzel vakvágányra tereljék a probléma kezelését.⁶

Az emberi jogok nyelve „egy közös nemzetközi nyelv”;⁷ és a globalizáció negatív hatásai elleni küzdelemben az emberi jogok tiszteletben tartására irányuló erőfeszítések példaként szolgálhatnak a klímaváltozás elleni küzdelemben. Ezen közös nemzetközi nyelv alapján az emberi jogi kötelezettségek elsődleges címzettjei az államok. A gazdasági, szociális és kulturális jogokkal összefüggésben kialakult elméletnek és a vonatkozó nemzetközi jogi szabályoknak megfelelően az államok kötelezettsége a klímajogokkal kapcsolatban is három csoportba sorolható: 1. a tiszteletben tartás kötelezettsége (obligation to respect) elsősorban a káros kibocsátó tevékenységtől tartózkodást követeli meg az állam részéről; 2. a védelmi kötelezettség (obligation to protect) a harmadik személyek (államok vagy vállalatok) általi kibocsátással szembeni fellépéssel, nemzetközi együttműködés útján teljesíthető; 3. a szolgáltatási kötelezettség (obligation to fulfil) pedig megköveteli, hogy az állam

tegyen megfelelő intézkedéseket annak érdekében, hogy előmozdítsa a lakosság alkalmazkodó-képességét, gátakat építsen, stb.

A klímajogok hatékony érvényesítése a transznacionális vállalatok felelősségvállalása nélkül elképzelhetetlen. Jelenleg a nemzetközi jog csak az államok számára állapít meg kötelezettségeket, az emberi jogok megsértéséért is – az ellenőrzési, végrehajtási mechanizmusok korlátai között – csak az államok vonhatók felelősségre (a nemzetközi büncselekményektől eltekintve). A transznacionális vállalatok önkéntes alapon vesznek részt az emberi jogok előmozdítását célzó nemzetközi együttműködésben (ld. fent: Global Compact, corporate social responsibility). Ez az együttműködés már ma is felöleli a környezetvédelmi kérdéseket, így kiterjeszhető a klímaváltozás elleni küzdelemre, az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére. Az államok feladata, hogy megfelelő ösztönző intézkedéseket fogadjanak el a transznacionális vállalatok és a nemzetközi üzleti szféra felelősségvállalásához ezen a területen, és eleget tegyenek védelmi kötelezettségüknek.

A klímajogoknak az is sajátossága, hogy a klimatikus hatások nem tulajdoníthatók egyetlen meghatározható felelősnek, az okozati összefüggés egy konkrét cselekvés és egy konkrét káresemény között legtöbbször nem kimutatható. Ezért is szükséges a nemzetközi összefogás a klímajogok érvényesítéséhez.

A klímaváltozás emberi jogi megközelítésének megerősödése azért is kívánatos, mert a méltányosság és az osztó igazságosság elvén alapuló eddigi nemzetközi törekvések nem vezettek eredményre, a kibocsátás szintje globálisan tovább növekszik. Persze az emberi jogi megközelítés sikeréhez sem fűzhetünk felhőtlen reményeket, ha figyelembe vesszük, hogy az egyik legnagyobb kibocsátó, az Amerikai Egyesült Államok – a Kiotói Jegyzőkönyvhöz hasonlóan – azokat az emberi jogi egyezményeket sem ratifikálta, amelyek a klímajogok biztosításának csíráját jelenthetnék. Ilyen például az ENSZ gyermekjogi egyezménye, amelynek értelmében minden gyermeknek joga van az elérhető legmagasabb szintű egészséghez (24. cikk), és az államok kötelessége megfelelő intézkedéseket tenni, pl. a tiszta ivóvíz biztosítása érdekében, a környezetszennyezés veszélyeinek és kockázatainak figyelembe vételével. Az egyezmény 4. cikke értelmében a gyermekjogok biztosításához szükséges intézkedéseket az államoknak a rendelkezésükre álló erőforrások maximális felhasználásával kell megtenniük, valamint a nemzetközi együttműködés keretében is. Ez a rendelkezés tehát egyfajta területen-kívüli felelősséget is keletkeztet. A klímaváltozás gyermekjogi megközelítése egyébként azért is szükséges, mert a gyermekeket (akik már a jövő nemzedékeit képviselik) a klímaváltozás és a környezetszennyezés hatásai a felnőtt lakossághoz képest aránytalanul sújtják. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) adatai szerint a halálozások 1/3-a környezeti ártalmakra vezethető vissza, ennek 40 % pedig az öt éven aluli gyermekeket érinti, akik a népességnek csak 10 %-át teszik ki.

Ugyancsak utal a nemzetközi együttműködés fontosságára a Gazdasági, szociális és kulturális jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amely biztosítja a megfelelő életszínvonalhoz (élelemhez, ruházathoz és lakhatáshoz) való jogot (11. cikk), valamint a lehető legmagasabb szintű egészséghez való jogot (12. cikk). A hatályos emberi jogi egyezmények azonban csak közvetve biztosítanak környezeti/klímajogokat, és további hiányosságuk, hogy nem kapcsolódik hozzájuk valóban hatékony nemzetközi ellenőrzési/kikényszerítő rendszer, csak az államok időszakos jelentéseinek vizsgálata alapján megfogalmazott ajánlások jelentik ezen jogok megsértésének „szankcióit.”

Mindenesetre a civil társadalom megpróbálja a rendelkezésre álló nemzetközi emberi

jogi kereteket a leghatékonyabban felhasználni az államokkal szembeni nyomásgyakorlás érdekében. A Kanadában élő inuitok képviselői például panaszt nyújtottak be az Amerikai Egyesült Államokkal szemben az Amerikai Államok Szervezete (OAS) keretében létrehozott Emberi Jogok Amerika-közi Bizottságához.⁸ A sarkkörön túli olvadás ugyanis az inuitok (mint őslakos nép) hagyományos életmódját veszélyezteti: a jégkunyhók olvadása fenyeget, nyáron már légkondicionálót kell használniuk, és a jégpáncél elvékonyodása következtében a vadászat sem biztonságos. A panaszt benyújtók álláspontja szerint az Amerikai Egyesült Államok, amely a Föld népességének 5 %-át adja, ugyanakkor a szén-dioxid kibocsátás 25 %-áért felelős, és nem mutat hajlandóságot sem a csökkentésre, felelős ezért a klímaválzásért, és az ezáltal okozott emberi jogi jogsértésekért.⁹ A Bizottság 2007 márciusában nyilvános meghallgatást tartott a panasz tárgyában, de állásfoglalására még várni kell. Első jelentése egyébként nem is nyilvános, csak a második jelentést hozhatja nyilvánosságra ajánlásaival, ha az első jelentés alapján az érintett állam nem teszi meg a szükségesnek ítélt intézkedéseket.

Bár a nemzetközi emberi jogi okmányok gyenge anyagi jogi alapokat teremtenek a környezeti jogok tekintetében, számos olyan nemzetközi szerződés született már, amely a részes államok kötelezettségévé teszi a környezeti eljárási jogok biztosítását. Az ENSZ Éghajlat-változási Keretegyezménye,¹⁰ amelyet 1992-ben fogadtak el és 1994-ben lépett hatályba, még nem biztosította alanyi jogként az információhoz jutás és a döntéshozatali folyamatban való részvétel jogát, csak az államok által az egyezmény végrehajtása érdekében tett intézkedések során előmozdítandó tényezőként említi a nyilvánosság részvételét és tájékoztatását (6. cikk). Jelentős előrelépést jelentett az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága égisze alatt Aarhus-ban, 1998-ban elfogadott (2001-ben hatályba lépett) egyezmény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról. Az egyezménynek eddig 40 európai állam és az Európai Közösség vált részesévé. Az egyezmény alapján a részes államok kötelesek a környezetvédelmi ügyekben biztosítani a nyilvánosság számára a jogot az információk hozzáférhetőségéhez, a döntéshozatalban való részvételhez (amely kiterjed mind az egyes tevékenységekkel kapcsolatos döntéshozatalra, mind a környezetet érintő általános tervek elfogadására, valamint a környezetet érintő jogalkotásra is) és az igazságszolgáltatás igénybevételéhez. A környezeti eljárási jogokat tehát széles körben biztosítja, ugyanakkor környezeti anyagi jogokról nem rendelkezik. A preambulum és az 1. cikk is említi ugyan a jelen és jövő generációkban élő minden egyén jogát, hogy egészségének és jólétének megfelelő környezetben éljen, mint amelynek előmozdítása az egyezmény célja, ez azonban nem tekinthető alanyi jognak. Az egyezmény megerősítésekor tett nyilatkozatában az Egyesült Királyság külön hangsúlyozta, hogy ez csak cél, törekvés, és nem jogosultság.

A környezeti anyagi jogok elismerésének egyik akadálya éppen a bírói érvényesíthetőség nehézsége – hasonlóan a gazdasági, szociális és kulturális jogokhoz. Nem véletlen, hogy először a környezeti eljárási jogok nyertek nemzetközi jogi elismerést, hiszen ezek mind olyan jogosítványok, amelyek érvényesülése vagy megsértése bíróság által egyszerűen ellenőrizhető, jellegükben a polgári jogokhoz (tiszteséges eljáráshoz való jog, fegyveregyenlőség, közérdekű adatok megismeréséhez való jog) hasonlatosak. Ezzel szemben a gazdasági, szociális és kulturális jogok tekintetében a nemzetközi szerződések a fokozatos megvalósítás kötelezettségét írják elő az adott állam teherbíró képességének korlátai között. Ezen kötelezettség teljesítése politikai értékválasztásokat, a kormányzati mérlegelés körébe

tartozó, a különböző érdekek összehangolásán alapuló, súlyos költségvetési vonzatokkal járó intézkedéseket feltételez, amelyek bírósági felülvizsgálatát általában a hatalmi ágak elválasztásának elvére vagy a kellő szakértelem hiányára hivatkozással nem tartják elfogadhatónak. A gazdasági, szociális és kulturális jogoknak is van azonban egy olyan magja, amelyet minden körülmények között, mindenki számára biztosítani kell. Nemzeti bíróságok előtt a gyakorlatban egyre több példa van arra, hogy egyes második generációs jogok bíróság előtt érvényesíthetők. Mindegyik – tágran megfogalmazott – jognak vannak olyan elemei, amelyek bíróság előtt érvényesíthetők, és az ilyen elemek megfogalmazását a kötelezettségek hármastípusú tipológiája (tiszteletben tartási, védelmi és szolgáltatási kötelezettség) is elősegíti.

A gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi védelmének hatékonyabbá tételére irányuló törekvések között 1990-től kezdődően többször felmerült a Gazdasági, szociális és kulturális jogok Nemzetközi Egyezségokmányához egy olyan fakultatív jegyzőkönyv kidolgozásának gondolata, mint amely a Polgári és politikai jogok Nemzetközi Egyezségokmányához kapcsolódóan biztosítja az egyéni panaszok benyújtásának jogát. A fakultatív jegyzőkönyv kidolgozására irányuló folyamatban központi szerepet játszottak a gazdasági-szociális jogok természete és bírói érvényesíthetősége körüli viták. Felmerült, hogy csak egyes jogok tekintetében biztosítsák az egyéni panaszjogot (az állam választhat, hogy mely jogok esetében ismeri el vagy zárja ki az egyéni panaszjogot: à la carte vagy opt-out módszer), de a vitában részt vevők többsége az átfogó megközelítést támogatta, amely az ENSZ keretében létező egyéb egyéni panaszmechanizmusokhoz hasonlóan az Egyezségokmányban biztosított valamennyi jog tekintetében elismeri az egyéni panasz benyújtásának jogát. Végül a 2008 végén elfogadott fakultatív jegyzőkönyv az utóbbi szabályozási módszert tartalmazta. A fakultatív jegyzőkönyv tervezetének megvitatása során felmerült (de a többség ellenezte) az államközi és az egyéni panaszjog mellett – az Európai Szociális Kartához hasonló módon – a Gazdasági és Szociális Tanács mellett konzultatív státussal rendelkező nem-kormányzati szervezetek számára a kollektív panaszjog biztosításának lehetősége is.¹¹ A kollektív panasz-mechanizmusok alkalmazásának lehetősége a klímajogokkal kapcsolatban is megvizsgálható lett volna, de ezt a panaszmechanizmust végül az ENSZ emberi jogi rendszerétől idegennek találták.

Az újabb instrumentumok hatályba lépéséig a jelenlegi emberi jogi eszköztár intenzívebb felhasználása várható a klímaváltozás elleni küzdelemben. Az emberi jogi megközelítés alapján a globális felmelegedés ellen küzdők az egyes államokkal szemben – a kibocsátások csökkentése érdekében – a szerződésen alapuló kötelezettségvállalásokra, ezek hiányában (ld. Amerikai Egyesült Államok) az ENSZ Alapokmányában vállalt kötelezettségekre és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára hivatkozhatnak. Bár az utóbbi dokumentum nemzetközi jogi értelemben nem kötelező erejű jogforrásként jött létre 1948-ban, mára egyre inkább elismertté válik kötelező ereje: egyes vélemények szerint azért kötelező, mert az államok gyakorlata és a számtalan hivatkozás útján mára a nemzetközi szokásjog részévé vált, mások szerint pedig már korábban is kötelező volt, mert az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozóan az ENSZ Alapokmányában foglalt általános rendelkezés értelmezésének tekinthető.¹² A Nyilatkozat a polgári és politikai jogok (köztük az élethez, az egyenlő méltósághoz, a tulajdonhoz való jog, a lakóhely megválasztásának szabadsága) mellett második generációs jogokat is biztosít: 22. cikke például kimondja, hogy minden személynek joga van a szociális biztonsághoz, és ahhoz, hogy „az államok erőfeszítései és a nemzetközi együttműködés eredményeképpen” a méltósághoz szükséges gazdasági, szociális és kulturális jogait

kielégítse. A 25. cikk (1) bekezdése is számos olyan jogot fogalmaz meg, amelyeket az éghajlat-változás fokozottan veszélyeztet: kimondja, hogy mindenkinek joga van a saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, többek között élelemhez, lakáshoz, orvosi ellátáshoz, valamint mindazon esetekre szóló biztosításhoz, amikor létfenntartási eszközeit akarától független körülmények miatt elveszíti. A nemzetközi együttműködés keretében az államok kötelesek ezeknek a jogoknak az érvényesülését előmozdítani, és ezzel hozzájárulni a szegénység csökkentéséhez is.

¹ Egyetemi tanár, BGF.

² Ld. bővebben: SACHS, Wolfgang: Climate Change and Human Rights. Forrás: <http://www.interpeace.net.org/peacestudies/climatechange.pdf>

³ Ld. bővebben az Éghajlat-változási Kormányközi Testület (IPCC) jelentéseit; pl. Európára vonatkozóan: <http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg2/ar4-wg2-chapter12.pdf>

⁴ L.: Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights. 15 January 2009, A/HRC/10/61. Forrás: http://www2.ohchr.org/english/issues/climatechange/docs/A.HRC.10.61_AUV.pdf

⁵ L. pl. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=20091&Cr=climate&Cr1=change> (Kofi Annan beszédének részlete).

⁶ L. bővebben Amy Sinden: Klímaváltozás és emberi jogok. *Fundamentum*, 2008. 1. sz. 5-16. o.

⁷ L. pl. Mary Robinson (az ENSZ egykori emberi jogi főbiztosa) Climate Change and Justice c. előadását (2006. december 11.): http://www.realizingrights.org/pdf/Barbara_Ward_Lecture_12-11-06_FINAL.pdf

⁸ A Bizottság hatásköréről és eljárásáról ld. bővebben: <http://www.cidh.oas.org/what.htm>

⁹ Ld. bővebben: Watt-Cloutier, Sheila: Global Warming and Human Rights. Forrás: <http://www.earthjustice.org/library/references/Background-for-IAHRC.pdf>

¹⁰ Ld. bővebben: <http://www.unfccc.int>

¹¹ A folyamatról és tervezetekről ld. bővebben: <http://www2.ohchr.org/english/issues/escr/intro.htm>

¹² Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatáról és kötelező erejéről részletesebben ld.: Kardos Gábor: A nemzetközi emberi jog diszkrét bája. Ötvenéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. *Fundamentum*, 1998. No. 4. 5-9.